

Gerundium. Kiinduló pontunk a latin mind a szó eredetét, mind pedig annak grammatikai tartalmát tekintve. Mint nyelvtani kategória olyan főnévi igenevet jelöl, amely az ige tartalmát elvont fogalomként fejezi ki, azaz igéből képzett főnév, amely cselekvést vagy állapotot fejez ki. A gerundium az infinitivus imperfectus activi függő esetei pótlására szolgál (P. Mayer Erika—Töttössy Csaba: *Latin mondattan és stilisztika*. Bp., 1958. 118).

Hazánkban, ahol a latin tanításának évszázados hagyományai vannak, elsődlegesen tehát így ismerik a vizsgálódásaink tárgyát képező szót. De az angolt tanulók egyre növekvő tábora is bizonyíthatja, hogy a „gerund” használata még egy élő nyelvben sem tartozik a legegyszerűbb dolgok közé. Az angolban a gerund jelentés szempontjából a főnévi igenévhez áll közel. Használatát igei és főnévi természetete határozza meg.

Ennek a szónak azonban a mintegy kétezer éves története mellett van egy másik fejlődési vonulata is; az alábbiakban ezt szeretnénk bemutatni a magyarban, ill. az oroszban.

Előbb azonban röviden nézzük a szó etimológiáját. A *gerundium* a klasszikus latinban még nem volt meg. A kései latinban bukkant fel mint a latin *gero, gerere, gessi, gestus* 'végez, véghez visz' ige particium instans passivi alakjának, a *gerundus*-nak (tkp. 'az, amit a jövőben véghez kell vinni') az *-ium* képzős származéka.

Mind az ÉrtSz., mind pedig az ÉKsz. a *gerundium* második jelentéseként furkós vagy bunkós botot említ, amelyet a régi debreceni diákok tűz, ill. tűz közelében lévő gyúlékony anyag szétverésére használtak. „Bárhol és bármily körülmények közt bejön két debreceni diák, első szava társához: hogy vagy kani? — kanul mint a nyúl! szól rá a válsz, s azután megindul a társalgás. . . . Ippen a latin órán ültünk, közel jártunk mán a fertájho, mikor csak valaki egy gerundiummal (furkós bot) ódalba csapta az ajtót . . .” (Barcza József: Debreceni diák-szók és szólásmódok. Nyr. 25: 503). A Magyar diáknyelv és szótára c. kiadványban is megtaláljuk főnevünket „*gerundium*: nád pálcá (Temesvár)” (Dobos Károly: A magyar diáknyelv és szótára. Bp., 1898. 47).

A gerundium részletekbe menő pontos leírását Kiss Tamás adja meg: „A nagybot súlya nyole kiló volt, hossza 170 centiméter, a kicsié hét kiló és 150 centi. Kemény tölgyfából készültek nyoleszögletűre, vaspántokkal körülszegve, ólommal beöntve. Súlyosak voltak, mint a latin ígék, ezért hívták őket 'gerundiumoknak' is.” (Kiss Tamás: A begolyvár és lakói. Bp., 1983. 25).

S ha már Debrecenről, debreceni diákokról van szó, akkor mi sem természetesebb annál, hogy szépirodalmunkban is találunk rá példát: „A diákok mentek a *gerundiumokkal* . . . és ha egy ház meggyúlt, köröskörül a többi háznak a tetejét is lerombolták” (Móricz Zs.). Egy másik példa: „. . . ha ez a híre volna, minden héten vállalkoznék egy-egy tógátus Debrecenből, aki egy szál jámbor *gerundiummal* ellátva, ide jönne éjszakán át, kipróbálni a kisértet virtusait, ami a fiatalság által mindig a különösen áhított kalandok közé tartozott” (Jókai M.).

Az oroszban — a magyarhoz hasonlóan — szintén a diáknyelvben ment át a szó jelentésmódosuláson. A latin *gerundium* először 'герундий'-já, tehát egy tipikusan orosz képzős hímnemű főnévvé változott.

Az *-ium* végű semleges nemű latin főnevek *-ий* végű hímnemű főnevekként szoktak meghonosodni az oroszban: *атриий, виварий, гербарий, крематорий, мораторий, натриий, санаторий, семинарий* stb. Így lett a latin *gerundium* nyelvtani műszóbból is az oroszban *герундий*. Ez azonban kizárólag grammatikai műszóként volt használatos a múltban, s így használatos ma is.

A *ерунда*-t dialektusokban fedezték fel először, Vologda, Vjatka, Szmolenszk, Jaroszlavl környékén. Első szótározója Dal' volt 1863-ban.

A nyizsnyij-novgorodi dialektusban a *ерунда*-t 'bódító italok' jelentésben használták, ez majdnem azonos a szimbirszki dialektusban előforduló *ерунда*-val, ahol 'folyékony, íztelen ital'-t jelöl, más esetekben olyan jelentésű, mint a *квас, бражка*.

Az irodalmi nyelvhasználatban gyorsan meghonosodott *дичь, чушь, галиматья* jelentésben (vö.: Dal'). Leszkov véleménye szerint a *ерунда* a nihilisták találmanya.

Az orosz szépirodalomban először Nyekraszov használta az 1845-ös *Физиология Петербурга* c. almanachban megjelent művében, a „Петербургские угли”-ban.

Turgenyev Apák és fiúk c., 1862-ben megjelent művében a következő kontextusban találjuk a szót: „Растолкуй ему, пожалуйста, что это куда не годится. Ведь он не мальчик: пора бросить эту ерунду”. (И. С. Отцы и дети, гл. 10. Ленинград. 1970. 46).

A szó alakja hamar konstanssá vált, frásában és kiejtésében *eranda*. Szimbirszkben *герунда* vagy akár *рунда* A Leszkov által megadott *хирунда* — mint ahogyan erre Rejser is rámutat — nem bizonyított. „Die Verschiedenheit der Schreibung mit -r- bzw. -х- erklärt sich aus der verschiedenen Wiedergabe des aspirierten -r- durch die Schrift” (S. A. Rejser: Die Wortgeschichte von „ерунда” in der russischen Literatur. Zeitschrift für Slawistik. IX [1964.]: 426–33).

A *ерунда* származékai (*ерундить*, *ерундовый*, *ерундистка* stb.) viszonylag szűk körben mozognak. Pluralis nominativusban ritkán fordul elő, inkább a singularia tantum főnevek közé sorolható.

Az 'ostobaság, zagyvaság' jelentés akkor tapadt hozzá, amikor az orosz *ченуха* 'ostobaság, zagyvaság' analógiájára átcsapott a véghangsúlyos nőnemű főnevek csoportjába: *герунда* > *ерунда*.

A *ерунда* a beszélt nyelv lexikáját alkotó főnevek egyike, olyanok társaságában, mint a балагур, враньё, задира, толкотня, электричка (Д. Розенталь: Практическая стилистика русского языка. М., 1974. 55).

Az orosz 'gerundiumot'-ot is további két szépirodalmi példa segítségével szeretnénk szemléletesebbé tenni: „— О чём? — спросила Марья Денисовна. — Ни о чём. Ерунда... Хочешь, прочту?”. (А. Чехов); „А деньги за лечение почтой пошлётё. — Ерунда! Шарлатанство!”. (А. Чехов).

Ha a szépirodalmi példák számát szeretnénk szaporítani, alighanem nagyon hamar nyilvánvalóvá válna, hogy a magyar nyelvben már szinte egyáltalán nem, a mai oroszban viszont lépten-nyomon használjuk. A magyarban hovatovább a historizmusok vagy archaizmusok közé sorolhatjuk, tehát előfordulása a mai magyar szépirodalomban csak akkor várható, ha az író határozottan a régi debreceni diákokról akar írni.

Nem így az oroszban, ahol a 'ездор' 'badarság, sületlenség', 'ченуха' 'döreség, üres fecsegés'; 'пустяки' 'semmisség, ostobaság'; 'галиматя' zagyva, 'üres beszéd' szinonimájaként immár teljes jogú orosz szó, használják a szépirodalomban és a köznyelvben egyaránt.

Az orosz nyelvészeti szakirodalom egyébként arra is rámutat, hogy: Следует ограничивать от заимствованных лексических единиц слова, возникшие на базе иноязычных уже в русском языке. Слова *ерунда*, *га*, *ямщик* и т. п., хотя и возникли на базе иноязычных слов (ср. латинское слово *герундий*, французское *гектар*, тюркское *ям*), являются исконно русскими по своему возникновению». (Н. Шанский, В. Иванов: Современный русский язык в трёх частях. Часть I. Москва, 1981. 39).

A kölesönszavaktól még kell különböztetnünk az olyan lexikai egységeket, amelyek az idegen szavak alapján már az oroszban keletkeztek. Bár a 'ерунда,га ямщик' stb. kölesönszók alapján keletkeztek (vö. latin *gerundium*, francia *hektár*, török *jam*), keletkezésüket tekintve eredeti orosz szavak.

Összefoglalásként tehát elmondható, hogy a magyarban 'furkós-, bunkós bot', az oroszban 'ostobaság' mellékjelentéssel bővült a *gerundium*. Kialakulása mindkét kultúrában a latin nyelv iskolai oktatásának időszakára tehető, a jelentésmódosulás pedig alighanem azzal magyarázható, hogy a magyar debreceni diák ugyanolyan nehéznek, súlyosnak ítélte meg a furkósbotot, mint a gerundiumot, mint nyelvtani kategóriát, de így tárgyiasította is, konkrét dologra ruházva át annak belső tartalmát.

A paroszláv szeminarista lényegében hasonló módon „járt el”, amikor mindent ami számára érthetetlen, vagy nehezen felfogható, következképpen sületlenségnek, ostobaságnak minősített, *jerundá*-nak kezdett nevezni.

Végezetül térjünk vissza kiinduló pontunkra és nézzünk meg egy példát az eredeti gerundiumra, mint nyelvtani szerkezetre, amelynek nemcsak formai eszközei, tömörsége, de mondanivalója is sokat mondhat korunk emberének: *Hominis mens discendo et cogitando alitur* vagyis: 'Az emberi értelmet a tanulás és gondolkodás táplálja'.

Horváth Iván